

USNJE IN KOŽE

ČRTICE O VAŽNI PANOGI MEŠČANSKEGA GOSPODARSKEGA ŽIVLJENJA

J O Ž E L A V R I Č

Poleg volne in živalske dlake je koža živali med prvimi predmeti, ki jih je rabil človek od pradednine do današnjih dni. Uporaba kože je tako mnogostranska, obenem pa tako vsakdanja, da se malokdo zaveda, koliko premetov iz te surovine nosi dnevno s seboj: čevlji, denarnica, listnica, naramnica ali pas, znojno usnje pri klobuku etc. so stvari, o katerih bi lahko rekli, da ni na svetu tako primitivnega človeka, ki bi vsaj delno ne imel opravka z njimi. Ker so te reči v življenju tako važne in ker je imela in ima usnjarska in kožarska obrt in trgovina izredno važno vlogo v zgodovini in gospodarskem življenju mest, kratek pregled tega predmeta v »Kroniki« ne bo odveč.

Najprej naj mi bo dovoljena kratka definicija besed koža in usnje. Pod »kožo« razumemo surovo kožo, pod »usnjem« pa ustrojeno kožo. Slovenci imamo poleg čehov edini med Slovani v tem dva različna izraza. Različne izraze za to imajo vsi germanski jeziki, n. pr. Haut und Leder, Hides and Leather, nasprotno pa imajo vsi romanski in večina slovanskih narodov samo en izraz in morajo z opisom označevati surovino in polizdelek, n. pr. surova koža, činjena koža, cuir brut, cuir tanne. Različen izraz za eno in drugo pa je popolnoma na mestu, ker se usnje po izgledu in kemični sestavi popolnoma razlikuje od kože. Nazorno se to da opisati najlepše s tem, da od surove kože, ako jo zakopljemo v zemljo, po enem ali dveh mesecih ne ostane nobenega sledu, medtem ko ustrojeno kožo ali usnje dobimo ohranjeno v zemlji še po 50 in 100 letih ali več; celo iz rimske dobe so se nam ohranili usnjati predmeti. V tehničnem smislu pa je koža surovina, usnje pa polizdelek.

Iz naslednjih razmotrivanj bodo izvzete v splošnem kože za krzno ali kožuhovina, ker imajo razmeroma relativen gospodarski pomen in pa ker se pri teh vrstah ubije divjad radi kože in ne radi mesa. Zanimivo je, da so kože domačih živali, ki se uporabljajo za usnje, prav za prav samo odpadek; nikjer na svetu se namreč ne kolje žival radi kože, temveč vedno le radi mesa. Kljub temu, da je koža odpadek, pa se vendar prišteva med prve štiri najvažnejše surovine, ki so les, železo, baker, kože etc. Ko se je pred kakim dobrim desetletjem začela konferenca radi svetovne razdelitve surovin z namenom, da bi se na vsem svetu vse surovine oprostile vseh carin in vseh uvoznih ali izvoznih prepovedi, so bile kože prve, žal pa tudi edine, kjer se je našlo mednarodno soglasje. Dne 1. oktobra 1929. je bil dosežen z mednarodno konvencijo v Génève carine prost uvoz in izvoz kož iz vseh držav sveta in je bila ta konvencija tudi povsod ratificirana. Žal pa so poznejša avtarkična gibanja tudi to konvencijo obšla, vseeno pa so kože ostale najobčutnejši gospodarski barometer: v časih kriz prve padeži, potem pa se zopet prve popravijo. Če bi se bilo takrat posrečilo Ženevsko konvencijo razširiti tudi na druge surovine, bi verjetno ne bilo današnjih mednarodnih zapletljajev.

Kadar govorimo o kožah, govorimo navadno v množini, ker je kož nebroj vrst in provenienc. Kot glavne naj navedem samo ovčje, kozje, svinjske in goveje kože. V teh glavnih vrstah si predstavljajte na vsakem kontinentu nebroj ras, katere vsaka da kožo z drugo lastnostjo, pa dobimo par sto trgovsko že tipiziranih vrst. V splošnem ločimo v mednarodni trgovini kože malih živali z označbo male kože, sitne kože, Felle, peaux, skins, in velike kože, krupne kože, Häute, cuirs, hides. V srednji in zapadni Evropi je trgovina malih in velikih kož navadno združena, od tod napisi poleg firme Häute und Felle, Cuirs et peaux, Hides and skins. Proti vzhodu in v glavnih centrih za ovčjerejo pa je ta trgovina strogo ločena, pri nas n. pr. že v Beogradu. Zopet druga zanimivost je, da čim večja je koža, tem enostavnejša je manipulacija in trgovanje, in nasprotno, čim manjša je koža, tem kompliciranejša je poslovanje, ki zahteva tudi tem večje strokovno znanje. Samo v skupini ovčjih kož imamo n. pr. jagnječih kož par vrst po velikosti ter teži kože in dolgosti volne za kožuhovino, za rokavice, za podlogo itd.; ovčje kože po velikosti in teži, brez volne, s polvolno, z dolgo volno itd.; potem z domačo volno, s križano volno, z merinos volno itd. To naj bo samo majhen primer, da se vidi, na koliko momentov se je treba ozirati. Pri nas in v zapadni Evropi prištevamo med male ali sitne kože: ovčine, kozine, svinjine, teletine itd. Med velike ali krupne kože pa: goveje, konjske, bivolske itd. Že v Beogradu n. pr. pa se tako zvanj »sitničarji« bavijo izključno z ovčjimi in kozjimi kožami, medtem ko imajo tako zvanj »govedarji« svinjine in teletine. To različno pojmovanje »sitnih« in »krupnih« kož nam je pri interpretaciji izvoznih prepovedi v Beogradu delalo že dosti neprilik.

V splošnem je produkcija kož nekoliko večja od njih uporabe. To je najbrže povod za stalne fluktuacije cen kož, ki dostikrat dosežejo v enem deceniju razlike tudi do 300 ali celo 400 %. Tako so n. pr. pri nas leta 1928. stale goveje kože ca. 24 din, leta 1930. pa samo 5 din. Seveda je bila enaka tendenca tudi na svetovnem trgu, kakor dokazujejo grafike. Produkcija kož v Evropi in Severni Ameriki še zdaleka ne zadostuje potrebi na teh kontinentih. Potreben je znaten uvoz iz prekomorja. Glavni producenti kož so Južna Amerika s svojimi ogromnimi pampami in največjo mesno industrijo sveta, Vzhodna ali Britska Indija s svojimi 400 milijoni prebivalcev in s svojimi »svetimi« kravami, katerih pravoverni Hindu ne sme ubiti in ne pojesti, Južna in Centralna Afrika s svojimi tropskimi in subtropskimi pasovi, kjer menjava najbujnejša vegetacija z brezupno puščavo, končno Avstralija in Nova Zelandija, kontinent bodočnosti bele rase, če bo svoj sedanji razkroj pravočasno ustavila. Glavna tržišča teh kož so v velikih evropskih lukah, kakor Hamburg, London, Rotterdam, Antwerpen, Le Havre in Marseille. Vsako pristanišče je specializirano na par provenienc, n. pr.

Hamburg na La Plato in Britsko Indijo; London ima Južno Ameriko in kapske kože; Rotterdam zopet Indulindo in Kino; Antwerpen prodaja kože velike mesne industrije Liebig in Bovril iz La Plate, Vzhodno Afriko; Le Havre se bavi s Centralno Ameriko in Brazilijo; Marseille v glavnem, Centralno Afriko, Madagaskarjem, Indokino etc. Nad vse zanimive so te prekomorske pošiljke: vsaka je drugače embalirana, drugače konservirana, drugače izdelana in odrta.

Da so mogoči tako dolgi transporti, je treba kože konservirati. V glavnem se to vrši na tri načine: z navadnim soljenjem, kar imenujemo soljene kože, z navadnim sušenjem na zraku, kar imenujemo suhe kože, in s soljenjem in naknadnim sušenjem, kar imenujemo suho-slane kože. Bistvo vseh treh načinov je, da se koži odtegne voda oziroma vlaga in s tem prepreči gnitje.

Če je že trgovina s kožami dosti zanimiva in zahteva veliko znanja, zvez in denarja, je nadaljnji proces strojenja kože gotovo še zanimivejši, ker združuje organsko in anorgansko kemijo, strojno in stavbno tehniko z najkompliciranejšim trgovskim poslovanjem. Če kje, velja tu pesem dela, in kdor je z dušo pri delu, bo videl, da tudi delo ni brez poezije. Od največjih živali vsega sveta pridejo kože v usnjarijo, tu pa pridejo na pomoč še najmanjše živalce — mikrobi. Če spada koža med prve glavne štiri surovine sveta, spada usnjarska industrija med prvih šest svetovnih industrij: metalurgična, lesna, tekstilna, kemična, avtomobilska, usnjarska. Že od pradavnih časov znana usnjarska obrt, ki obstoji v bistvu iz pretvarjanja kože, to je, lahko gnijoče snovi v tvarino, ki gnitju in razkroju ni več podvržena in se imenuje usnje, se je tekom tisočletij tako izpopolnila v svojih različnih načinih in uporabljanju pomožnih sredstev, da nima verjetno nobena druga obrt in industrija na svetu tako širokega in pisanega delovanja.

Usnjarija zahteva tradicijo poleg znanja, izkušnje poleg veščine, potrpljenje poleg veselja. Večina velikih obratov se je razvila iz male obrti. V malokateri stroki je toliko rodbinske tradicije kakor v usnjarski. Samo v naši ožji domovini imamo velike usnjarije že po 100 in 150 let v eni in isti rodovini. Redki so oni smrtniki, ki so v prvi generaciji postali veliki usnjarji; večino takih vzame prvi ali drugi val kožarske depresije. Na sodobnega usnjarja se stavljajo zahteve, ki potrebujejo polnega moža, in ki mora imeti res ljubezen do te stroke. Mora se spoznati v kožah, vedeti katero vrsto kož sme kupiti iz zimskega klanja, katero zopet iz letnega klanja, katere zopet s kratko volno ali brez volne. Razlike ene in iste proveniencie z ozirom na letni čas so neverjetno velike in zmanjšajo ali povečajo vrednost do 50 %. Usnjar se mora stalno ravnati po potrebi letnega časa. Pri povprečnem fabrikacijskem procesu od recimo štirih mesecev se mora na primer že v januarju kriti s surovino za jesensko prodajo, sredi leta za prihodnjo pomlad itd. Usnjar mora biti stalno v kontaktu z napredkom tehnike, stalno obnavljati stroje, sicer postane nerentabilen in ga prehitita konkurenca. Predvsem pa mora biti usnjar dober trgovec, imeti mora, kakor pravimo, »nos« in »srce«, da kupi v ugodnem trenutku tudi več kakor rabi, in da se v neugodnem trenutku vzdrži nakupov. Že v starem veku je bila usnjarska obrt visoko čislana in jo vidimo ovekove-

čeno v Egipčinskih hieroglifih. V srednjem veku so bili usnjarski cehi najbolj upoštevanji; njih predstavniki so bili vabljeni na dvore. Moderna tehnika je tudi v tej stroki marsikaj spremenila v podrobnostih, v velikem pa je ostalo pravilo, da mora usnjar plavati na valovih konjunktura, prevzeti se ne sme v času debelih, obupati ne v času mršavih krav. Da se to vzdrži, pa so res potrebne izkušnje več generacij.

Usnjarje so do konca prejšnjega stoletja delili v dve skupini, v rdeče usnjarje, »Rotgerber«, in bele usnjarje, »Weiβgerber«. V novejšem času je nastala nova tehnika in nov poklic metalnih ali kromovih usnjarjev, »Chromgerber«.

Rdeči ali vegetabilni usnjarji imajo najdaljšo preteklost. Ime bo izviralo najbrže od tega, da imajo vsa vegetabilna strojila nagnjenje, da na soncu pordečijo. Vegetabilni stroj je najrazširjenější. Podplatje, štrpaco gornje usnje, tehnično usnje, gonilna jermena itd. so strojene z vegetabilnimi strojili. Ime izvira od tega, da imajo gotove rastline, ene v skorji ali lubju, druge v lesu, tretje v sadežih, četrte v listi strojilne snovi, imenovane tanine ali vegetabilna strojila. Od vsake rastline izvirajoče strojilo ima različno sestavino, vendar lahko smatramo vse kot nekako nasičeno spojino, katere temelj tvori Gallusova kislina. Zanimivo je, da se sodobni kemiji še ni posrečilo za posamezna vegetabilna strojila najti točno kemično formulo. Vegetabilno strojena koža je popolnoma nova kemična snov, katere kemična formula je tako komplicirana, da ni nikoli točna. Z nobenim točasno znanimi sredstvi se vegetabilno usnje ne da razstaviti v sestavine, iz katerih izvira. Z ozirom na vrsto strojila dobimo usnje s čisto različnimi lastnostmi, eno trdo in skoro nepremočljivo, drugo zopet mehko kakor žamet z nebroj vmesnimi niansami.

Beli usnjarji imajo tudi že zelo staro tradicijo. Ime izvira od tega, ker je od njih ustrojena koža bela, n. pr. kožuhovina je na mesni strani bela; tako zvane glacé ali bele rokavice so vsakomur znane. Ta način strojenja izkorišča strojilne lastnosti kuhinjske soli in gotovih aluminijevih spojin, od katerih je najbolj znan galun. Z galunom strojeno usnje je mehko, ne drži pa vode. Ako tako usnje kuhamo, nam ostane želatinozna masa. Ako tako belo usnje obdelavamo s kislinami, se da spremeniti zopet v surovo kožo. S tem načinom strojenja se stroji večinoma kožuhovina in gotove vrste kož za rokavice in podlogo. Pri tem načinu stroja je morda zanimivo to, da so starodavne egiptovske mumije, ki so se nam ohranile do danes, prav za prav strojene na »belo« s sodo in galunom, kombinirano z vegetabilnimi strojili. Hieroglifi nam opisujejo mumificiranje približno takole: Truplo je bilo dano 40 do 70 dni v raztopino kuhinjske soli in sode. Soda, v Egiptu el natron imenovana, se dobi v velikih množinah v tako zvanih Natronskih jezerih in vsebuje natrijev sulfat in klorid. Nato se je truplo po vseh pravilih strojilo z bituminoznimi galunskimi škrljeveci, ki se tudi nahajajo v Egiptu, s souporabo vegetabilnih strojil. S podolgovatim prerezom na levi strani se je odstranilo drobovje, trebušna votlina pa se je napolnila s tanin vsebujočimi rastlinami, kakor evkalipt itd. Tako je bila izvršena že pred tisočletji kombinacija mineralnega strojenja z vegetabilnim. Da način ni bil slab, dokazujejo rezultati.

V to skupino spada, čeprav je od nje različno, tudi strojenje z raznimi olji, ki dajejo tako zvano pralno usnje, chamois, Sämischleder, Fensterleder. Neka oksidirana ribja olja imajo slično lastnost kakor tanini, da se vežejo s kožnim vlaknom. Dajo zelo mehko usnje, ki se more poljubno prati in ne da bi izgubilo na mehki.

Tretji način, »kromovo strojenje«, je prav za prav produkt zadnjih dveh generacij. Izšlo je iz raznih poizkusov moderne kemije, vezati mineralne soli s kožnim vlaknom. Opisati vse prav zanimive poizkuse na tem polju, bi bilo pač preobširno. Do danes so se od vseh metalnih spojin praktično obnesle le kromove soli. Na ta način strojeno usnje je mehko, elastično in trpežno, vendar navadno manj vododržno kakor vegetabilno strojeno usnje. Kdo že danes ne pozna boks ali ševro usnja, ki je strojeno s kromovim oksidom. V novejšem času je uspelo usnjarjem napraviti že prav dobro vododržno usnje, tako zvano krom usnje ali Waterproof ali Dulboks, katerega uporaba pri gorskih in smučarskih čevljih je postala že kar udomačena. Ta način strojenja ima pred sabo brez dvoma še veliko bodočnost.

Interesantne so lastnosti po gornjih načinih strojenega usnja napram vodi in vročini. Vegetabilno strojeno usnje prenese vročo vodo do največ 50°. Kdo od nas si pri preveč intenzivnem sušenju ni še prežgal podplatov? Pri višjih temperaturah postane krhko. Z galunom strojeno usnje je mogoče razkuhati ali z gotovim obdelovanjem zopet spremeniti v surovino. S kromom strojeno usnje je proti vroči vodi praktično neobčutljivo. Za kontrolo, kdaj je dosti strojeno, ga kuhamo v vreli vodi in ko se več ne spremeni, je strojenje končano.

Usnje je dobilo v novejši dobi hudega konkurenta v gumiju in že so bili preroki, ki so napovedovali konec usnjariji. Na srečo pa se do danes še ni našla snov, ki bi mogla polnovredno nadomestiti usnje. Usnje ima namreč to lastnost, da propušča zrak, ne propušča pa vode. To sem praktično dokazal pred leti na ljubljanskem velesejmu. V starem akvariju smo zamenjali stekleno dno s podplatnim usnjem in napolnili z vodo. Skozi usnjato dno smo s prav malim pritiskom spustili komprimiran zrak in je bilo lepo videti, kako so se dvigali skozi vodo zračni mehurčki. Dasiravno je bila posoda napolnjena deset dni z vodo in se je ves dan za časa obiska spuščal skozi usnje in vodo zrak, ni prišla skozi usnjato dno ves čas niti ena kapljica. Kavčuk res ne propušča vode, a ne propušča tudi zraka. Človek ne diha samo s pljuči, am-

pak tudi s kožo. Oblecite človeka v kavčuk in bolezen je tu. Veliko zdravnikov na svetu je že ugotovilo slabe posledice gumijaste obutve za ljudsko zdravje.

Morda bo še koga zanimalo, v kake svrhe se uporabljajo različne živalske kože. V glavnem bi bilo omeniti sledeče: Kože divjačine dajo večinoma krzna, zajci pa tudi klobuke. Ovčje kože se uporabljajo za podlogo, za rokavice, za obleke, tako zvane usnjate jopiče, usnjato galanterijo, za knjigoveško usnje itd. Kozje kože dajo sloviti ševro, fino galanterijo itd. Svinjske kože uporabljamo za navadne aktovke, pa tudi za najfinejše damske torbice, dobre kovčege in lepa sedla. Telečje kože za boks, to je gornje usnje, za čevlje in fino galanterijo. Kravje kože za mastno štrpacno usnje, cenejši boks, notranjke itd. Volovske kože za podplate, jermena itd. Bivoljske kože za razna tehnična usnja itd.

Posebnost usnjarske stroke je, da ji do sedaj še ni uspelo napraviti kak kartel ali sličen dogovor in je verjetno, da to tudi v bodoče ne bo mogoče. Temu ni kriv samo izrazito individualističen čut usnjarjev, temveč predvsem usnjarska tehnika sama. Ako bi razrezali eno in isto kožo na štiri dele in dali te dele štirim različnim usnjarjem z nalogo, da po enaki recepturi in z enakimi stroji te kožne dele ustrojijo, bi videli, da je vsak usnjar čisto nekaj različnega ustrojil. To si moremo razlagati na ta način, da je pri vsakem usnjarju drugačna voda, mehkejša ali trša, in tudi najmanjši pomočniki, mikrobi, imajo svojo besedo.

Ko smo že s kožami preromali vse kontinente, smemo vreči še kratek pogled na našo lepo domovino. S kožnega stališča gledano imamo pri nas malih kož preveč, velikih kož pa premalo. Ovčje in kozje kože stalno izvažamo in so kvalitativno dobre. Govejih kož pa nimamo zadosti za domačo uporabo in je kvaliteta silno različna. Naše plemenjeno in v hlevu gojeno govedo da popolnoma drugačno kožo kot bušak, ki se pase večinoma na prostem. V svinjskih kožah pa ima naša ožja slovenska domovina zaenkrat svetovni monopol, saj jih izvažamo tako strojene kakor surove malone po vsem svetu.

Z usnjarskega stališča pa moremo konstatirati, da je naša država z usnjarsko obrtjo in industrijo saturirana v toliki meri, da so obrati izkoriščeni za domačo potrebo samo s ca. 50 %. Ko bi naši državniki vodili ustrezno eksportno politiko, bi naši usnjarji mogli prav znatno pripomoči k aktivnosti naše plačilne bilance.

